

УДК 281.9 : 262.3 (477.83) «XVII / XVIII»

Павло Овчаренко

**Прийняття унії
Львівською православною єпархією
на зламі XVII–XVIII ст.
та її подальша конфесійна трансформація
в першій чверті XVIII ст.**

Проаналізовано особливості процесу прийняття унії православними Львівською єпархією в кінці XVII – першій чверті XVIII ст. і зміни конфесійної ідентичності в бік унійної. Значну увагу приділено також останнім православним осередкам, рудиментам православної ідентичності в унійній церкві (зокрема в середовищі Львівського братства) та заходам вищого унійного духовенства щодо припинення дії православних впливів на свою паству. Висвітлено не тільки сам факт переходу єпархії на католицизм східного (грецького) обряду, а й процес таємної підготовки єпархії вищим духовенством на чолі з єпископом Йосифом Шумлянським до прийняття унії, а також подальші трансформації конфесійної свідомості серед ново навернених формальних уніатів протягом першої чверті XVIII ст. Розглянуто проблему насильства при запровадженні унії у Львівській єпархії та питання про співвідношення добровільності і примусовості при зміні віросповідання в бік унійного.

Ключові слова: православ'я, унія, «нова унія», Йосиф Шумлянський, конфесіоналізація

Pavlo Ovcharenko

The adoption of the Church Union by the Orthodox diocese of Lviv at the turn of 17th – 18th centuries and its subsequent confessional transformation in the first quarter of the 18th century

The features of the process of adoption of the Church Union by Orthodox Christians in the diocese of Lviv at the end of 17th – first quarter of the 18th century and changes of confessional identity toward the Uniate are analyzed. Considerable attention is also focused to the last Orthodox centers, vestiges of the Orthodox identity in the Uniate Church (particularly among Lviv Brotherhood) and Uniate clergy measures concerning termination of Orthodox influences on their flock. Not only the fact of the transition of the diocese to the Eastern (Greek) rite of Catholicism is highlighted, but also the process of secret preparation of the diocese by the higher clergy – led by bishop Iosyf Shumliansky – to accept the Church Union. Subsequent transformation of religious consciousness among newly-converted formal Uniates during the first quarter of the 18th century is shown. The problem of violence in the implementation of Union in the diocese of Lviv and the ratio between voluntariness and coercion at the change of faith towards Uniatic are considered.

Keywords: Orthodoxy, Union, «the new Union», Iosyf Shumliansky, confessionalisation

Тема унійних процесів у Львівській єпархії дістала висвітлення в ряді досліджень вітчизняних і зарубіжних дослідників. Серед них вагоме місце посідають праці Я. Ісасвича («Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.»), І. Скочиляса («Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть [...]» та ін.), Л. Тимошенка тощо. Дрогобицькою дослідницею С. Білою досліджуються питання історіографії історії т. зв. «нової унії». До сьогодні зберігають своє значення праці М. Андрусяка, А. Криловського, В. Антоновича, В. Беднова, В. Заїкина та ряд інших.

Щоправда, оцінки і висновки авторів з даної теми сильно залежать від їх етнічної, конфесійної та ін. належності, політичних симпатій та антипатій, світогляду загалом. Кожна з таких конфесійно і політично забарвлених історіографій – польська римо-католицька, православна, греко-католицька т. ін. – має свої «улюблені» і «неулюблені» теми, свої точки зосередження найбільшої уваги і свої «зони сліпоти». Водночас намічається тенденція до об'єктивного висвітлення згаданої тематики.

Метою статті є висвітлення процесу зміни конфесійної ідентичності з православної на унійну русинами Львівської єпархії, а також процес трансформації релігійних практик та конфесійної свідомості після формального переходу в унію.

У другій половині XVII ст. активізується католицька реакція в Речі Посполитій. В 1676 р. шляхетський сейм Речі Посполитої під страхом смертної кари заборонив зносини братств та інших осіб із східними патріархами. Представники Ставропігії їздили на сейми, щоб добитися скасування цієї ухвали, але безуспішно. Хоч за це загрожувала смертна кара, братства й надалі підтримували зв'язки зі сходом і вважали, що вони підпорядковані лише патріархам [1, с. 91].

«Новій унії» Львівської (1700 р.), Перемишльської (1691 р.), Луцької (1702 р.) та Київської (1715 р., парафії Брацлавського й Київського воєводств) єпархій кінця XVII – початку XVIII ст. сприяли ослаблення козаччини та перенесення кордонів Гетьманату далеко на схід, стабілізація відносин Речі Посполитої з Московією після Вічного миру 1686 р. та католицька конфесіоналізація (тобто курс на акцентування власних конфесійних ознак із протиставленням себе іншим віровизнанням, – в даному випадку, православним) внутрішньої політики Речі Посполитої, відмова від угод з козаками на зразок Гадяцької та фаворитизація уніатів за рахунок православних [2, с. 273].

4. Релігійні аспекти історичного розвитку

Головним «промоутером», рушійною силою і втілювачем в життя т. зв. «нової унії» судилося стати Львівському єпископу Йосифові Шумлянському (1644–1708 рр.) [3, с. 434–435], який, завдячуючи королю Яну III Собеському, деякий час також мав статус адміністратора Київської митрополії [4, с. 23–724].

7 березня 1677 р. на сеймі у Варшаві Й. Шумлянський приймає унію з рук уніатського митрополита К. Жоховського й відразу ж звертається з листом до папи римського Інокентія XI, прохаючи в нього дозволу бути таємним уніатом до часу, коли до унії долучиться більшість монастирів Західної України. Попри відмову папи, Шумлянський залишається православним єпископом [5, с. 287–288].

На ініціативу Й. Шумлянського в січні 1680 р. відбувся православно-уніатський собор у Любліні, на якому перед королем і уніатським митрополитом він виступав як стійкий поборник унії, а перед вищим православним духовництвом – як її одвічний ворог. Після особистих зустрічей з Яном III Собеським він переконує того у правильності свого таємного уніатства [6, с. 289].

26 березня 1681 р. у Варшаві Й. Шумлянський повторно приймає унію разом з єпископами Інокентієм Винницьким [6, с. 644–648] та Сильвестром Творовським, а також унівським архимандритом Варлаамом Шептицьким, – перед уніатським митрополитом Жоховським і київським латинським єпископом Витвицьким [7, с. 91].

У червні 1692 р. старший братчик Юрій Папара зустрівся у Львові з російським резидентом у Польщі Б. М. Михайловим і розповів йому про те, що єпископ Шумлянський – таємний уніат, але боїться явно це оголосити, бо «братство крепко стоит». Від імені Ставропігії Папара заявив, що братчики «никогда добровольно до унии быты не хотят» [1, с. 91; 8, с. 13–14].

З резидентами члени братства зустрічалися «втай». Чимало відомостей, отриманих від членів братства, російські резиденти направляли до Посольського приказу зашифрованим текстом, написаним «цифрною азбукою» [9, с. 144].

Універсалом від 6 листопада 1694 р. польський король наказав Й. Шумлянському, іншим священикам, шляхті та міщанам Львівського єпископства в обов'язковому порядку прибути 16 грудня до Львова й прийняти там унію [10, с. 9]. І хоча на цьому з'їзді Й. Шумлянський

спочатку переконував усіх схилитися перед волею монарха, він усе ж таки не відіслав до Варшави декларацію про прийняття унії [11, с. 229–231], оскільки більшість присутніх виступила за збереження православної віри.

Після смерті в 1696 р. Яна III Шумлянський у листі до київського митрополита Варлаама Ясинського пише, що зі смертю короля вмерла унія (!), а він є «сином правдивої церкви Божої православно-східної» [12, с. 527]. У відповідь на це католицькою стороною у березні-квітні 1697 р. відомості про прийняття унії Шумлянським було внесено до луцького та львівського гродських актів.

6 червня 1700 р. Й. Шумлянський офіційно прийняв унію у варшавському костелі Капуцинів з рук примаса нунція Яна Антонія Давія у присутності короля Августа II Сильного, всього складу сенату і великої кількості шляхти.

Православні ж автори акцентують увагу на таємній підготовці даного унійного проекту та інтерпретують його вкорінення як насильне. На користь другого трактування свідчить, наприклад, роль Станіслава Яна Яблоновського (1634–1702), – великого гетьмана коронного в 1683–1702 рр., та його синів [7, с. 132], – в т. ч. Яна Станіслава Яблоновського (1669–1731) – воєводи руського в 1697–1731 рр. і канцлера великого коронного в 1706–1709 рр., – а також галицького старости Йосифа (Юзефа) Потоцького (1673–1751) і львівського старости Адама Сенявського (бл. 1666–1726), – белзького воєводи в 1692–1710 рр., польного коронного гетьмана у 1702–1706 рр. і великого коронного гетьмана у 1706–1726 рр., – в практичній реалізації «нової унії».

Наприклад, Й. Потоцький у своєму універсалі населенню Збараської волості від 25 серпня 1700 р. наказує не перешкоджати ігумену Збараського монастиря у впровадженні унії: «кожного ж упертого і неслухняного отцю ігумену засуджую цим на заплату кари в 100 гривен і крім цього на тяжку кару» [13, с. 76].

Також безумовно вартим уваги є свідчення, наведене в першому томі «Сводной Галицко-Русской лѣтописи» А. Петрушевича:

«Подъ Ригою Мальборскій хорунжій говориль Судейкину: «Получиль я письмо изъ Львова отъ вашихъ греко-россійской вѣры людей: пишутъ съ плачемъ, что Шумлянскій во Львовѣ и во всей своей епархіи многія церкви обратиль, также и самыхъ ихъ принуждаеть къ Унії, и для устра-

4. Релігійні аспекти історичного розвитку

шення коронний гетмань Яблоновській даль ему отрядъ вооруженныхъ людей. [...]» [14, с. 5].

29 вересня 1700 р. Август II написав листа Шумлянському, реагуючи на скаргу російської сторони, що той «грецьку релігію викоринює[...], відбирає церкви та примушує людей до прийняття [унії]», – із вимогою навернення «відповідним чином», щоби «грецька релігія» була «заспокоєна».

Шумлянський зображав своє прилучення до унії як добровільне, відкидаючи звинувачення у насильному її впровадженні, адже «ані тут у Львові [...] галасів не чути», «у [...] єпархії панує свята згода», а він сам не має в чому виправдовуватися перед царем, «бо ми до нього не належимо» [2, с. 280–281].

А втім, Й. Шумлянський таки не гребував насиллям задля досягнення своїх цілей (напр., під час спроби захоплення братської церкви у 1700 р.) [13, с. 77], хоча і сам іноді ставав об'єктом застосування сили, – як, наприклад, у 1703 р., коли натовп шляхтичів напав на нього у єпископській резиденції у Кам'янці-Подільському, бив слуг і священників, що оточували Шумлянського, погрожував оголеними шаблями і т. ін. [15, с. 90].

Унійна акція Шумлянського уже з 1700-х рр. актуалізувала ще одну проблему – перехід із східного обряду на латинство (римо-католицький обряд): уже в 1702 р. понад 10 шляхетських родів перейшло на латинський обряд [14, с. 15].

У 1702 р. до унії приєднався луцький єпископ Діонісій Жабокрицький, і, таким чином, православним в Речі Посполитій залишилося тільки моголівське єпископство на Білій Русі. Жіночий монастир у Словиті ще в 1718 р. був православним, Крехівський монастир став католицьким у 1721 р., Угорницький – близько 1724 р. Скит Манявський залишався православним аж до самого свого закриття за рішенням австрійського уряду у 1785 р. [16, с. 377].

Прийняття унії Львівським братством стало результатом складного і болочого процесу його боротьби за православну ідентичність. Наприклад, 1702 р. братський проповідник Самуїл Красувський писав проповіднику Києво-Печерської лаври Силуяну Озірському, що міцно тримається православної віри [1, с. 92]. Також в Галичині була досить популярною видана в Києво-Печерській лаврі книжка «Розмова про походження Св. Духа», що відстоювала грецьку формулу віри і не визнавала католицьку [17, с. 92].

8 лютого 1701 р. Шумлянський проголосив про приєднання братства до унії [11, с. 8], посилаючись на фальсифікований список 13 прізвищ членів Ставропігії. Братство апелювало до короля, посилаючись на своє право незалежності від єпископської влади. У цьому ж місяці Шумлянський спільно з представниками львівського магістрату захопив братську Успенську церкву, відправивши там богослужіння за уніатським обрядом. З цього приводу братство подало судовий позов проти єпископа [17, с. 92].

У лютому 1701 р. король Август II зобов'язав львівського старосту Адама Сенявського захищати права братчиків і видав указ про створення відповідної королівської комісії. Й. Шумлянський був змушений покоритися. У посланні від 11 червня 1704 р. він підтверджував усі права і привілеї братства, визнавши свої претензії несправедливими [17, с. 92].

Однак зубожіння братства внаслідок заснування в 1700 р. Шумлянським уніатської єпископської друкарні та шведської окупації Львова в 1704 р. і сплати величезної контрибуції [18, с. 215–218] підірвали готовність братства до спротиву.

Контрибуція та морова пошесть, що трапилася невдовзі, суттєво підірвали сили братства. На засіданні 1705 р. були присутніми всього шестеро осіб [9, с. 261]. Після відходу російських військ воно не мало більше сил далі опиратися (навіть попри дозвіл безмитно торгувати своєю книжковою продукцією по всій Україні за грамотою Петра I від 28.02.1707 р. та безпосередню грошову допомогу Петра I [19, с. 80]) і було змушене прийняти унію.

2 березня 1708 р. братство заявило про готовність визнати римську юрисдикцію, а вже 5 квітня 1709 р. папа Климент XI (1700–1721) підтвердив його ставропігійний статус, звільнивши з-під юрисдикції львівського єпископа. Цікаво, що після прийняття унії братством у 1708 р. греки вже не входили до його складу: їх підписів під рішеннями братства більше не зустрічається [9, с. 261]. Припинились також контакти братства з російськими послами [9, с. 144].

У 1710 р. новим уніатським єпископом Львівським став Варлаам Шептицький (1710–1715), про прийнятність для Риму кандидатури якого вперше заявлено у протоколах засідань Конгрегації пропаганди віри від 17.09 та 12.11.1708 р., – де він охарактеризований як «схизматик, людина, яка любить гроші і повна амбіцій» («il medesimo Barlam Szeptischi, Schismatico, che, per esser huomo denaroso, e pieno d'ambizione») [20, с. 254]).

4. Релігійні аспекти історичного розвитку

Папський нунцій повідомив Римській конгрегації 19.03.1710 р., що успішне обрання Шептицького «задовільнило духовенство і вгамувало схизматиків, котрі тепер мусили би облишити свої наміри підбурювати уніатів» [21, с. 154]. На соборі 1710 р. був присутній і відомий протектор унії Адам Сенявський – белзький воєвода і великий гетьман коронний, – головний покровитель елекції В. Шептицького [2, с. 610].

Однак нерідко навіть формально приєднані до унії представники духовенства і мирян в цей період великою мірою симпатизували православ'ю, подекуди стаючи в глуху опозицію до впровадження католицьких практик. Так, у 1702 р. духовний суд розглядав справу монахів Унівської лаври, що відмовлялися згадувати під час богослужінь Папу Римського, натомість поминаючи київського православного митрополита Варлаама Ясинського [22, Арк. 67; 2, с. 628].

У 1712 р. апостольським нунцієм висунуто вимогу усунути від виконання священничих обов'язків проповідника Львівського братства о. Віталія Яндзинського, якого католики підозрювали у «схизмі». У вересні 1712 р. курія домоглася того, що о. Яндзинський публічно склав перед префектом колегії театинів у Львові С. Тромбетті католицьке сповідання віри [23; 24; 25, с. 621–622, 623–626; 2, с. 284–285].

24 травня 1717 р. Львівський духовний суд розглядав справу львівського гарбаря [у І. Скочилися помилково «чинбаря». – П. О.] Данила Скавронкевича, який під час бенкету публічно заявив, «це не унія, а манія, що тим, ким у поляків є Святий Отець, тим у нас є патріархи» [26, Арк. 38–39; 2, с. 302].

Натомість інший учасник учти – Севастян Напорський, виступив на захист унії: «Ми маємо папу за Святого Отця, натомість Данило відповідав, що ми маємо патріарха за Святого Отця [...]». Суд покарав Скавронкевича тижневим ув'язненням у «катедральній вежі» та 50 зол. штрафу [26, Арк. 38–39; 2, с. 303].

У листопаді 1723 р. нунцій призначив комісію для розгляду «зловживань братства», яка у 1725 р. ознайомила з статутом Ставропігії і визнала, що привілеї патріархів суперечать основним принципам католицизму і повинні бути скасовані, як і бреше 1709 року [1, с. 92–93].

У 1725 р., після чергової ревізії братства комісією папської нунціатури, було запроваджено нову редакцію братської присяги із католицьким Символом віри, а ще раніше усунуто публічне поминання православних

ієрархів Київської митрополії, у т. ч. ктиторів Львівської ставропігії [2, с. 284–285].

Того ж 1725 р. нунцій звинуватив братство в тому, що воно друкує книги, суперечні католицькому віровченню і що до братства приймають «схизматиків або підозрілих у схизмі». Декрет конгрегації пропаганди від 9 вересня 1727 р. визнав братство незалежним від єпископа, але все-таки ставив його діяльність під контроль призначених нунцієм комісарів [1, с. 92–93].

У першій чверті XVIII ст. юрисдикцію львівських унійних владик визнали також Коломийський, Товмацький та Угорницький монастирі, підпорядковані до того Скиту Манявському. Наприкінці XVII ст. вони дуже зuboжили внаслідок господарської розрухи і військових дій [2, с. 286].

30 червня 1721 р. єпископ Афанасій Шептицький видав «універсал» «набожнимъ законникомъ монастиру Креховского», про спровадження до них комісії, оскільки «тиїжъ ѿцєве креховскіи за С[віа]гѣйш[аго] папу римского іако за наивишшу Ц[є]ркве С[віа]гои главу [...], Г[оспо]да Б[о]га [...] не просіають, але не вѣдати іаковихъ патріарховъ, и метрополиту Стефана въ услышаніе все завше споминають» [27, Арк. 2 (зворот); 2, с. 289].

В 1716 р. прийнято сеймову конституцію про заборону переходу з католицизму і унії у протестантизм і православ'я [28, с. 34].

Сеймом 1717 р. було затверджено Варшавський трактат, четвертий артикул якого позбавляв дисидентів права будувати нові церкви, їх богослужіння могли здійснюватись лише в приватному порядку, без проповіді та співу; у Мазовії в них забиралися усі новозбудовані молитовні доми та заборонялись всякі богослужбові збори: їх проведення, виголошення проповідей, приймання учителів і проповідників карались грошовим штрафом, потім тюремним ув'язненням і, нарешті, вигнанням. Хоча під поняттям «дисиденти» малися на увазі протестанти, католики застосовували їх і до православних у всій державі [29, с. 301–302].

Велике значення для формування і розбудови унійної професіоналізації мав т. зв. Замойський синод (Замойський собор) – провінційний синод у м. Замостя, що відбувся 1720 р. [30–32].

Декретом Конгрегації пропаганди віри 1729 р. уніатам було заборонено підтримувати будь-яке сопричастя з православними [33, с. 197–200].

4. Релігійні аспекти історичного розвитку

Таким чином, перша чверть XVIII ст. стала часом навернення (частково добровільного, частково примусового) колишніх православних єпархій на уніатство, умови для якого були створені таємним переходом львівського єпископа Йосифа Шумлянського в унію, заходами польського уряду та міжнародною ситуацією на зламі XVII–XVIII ст. Після оформлення ієрархії та закріплення юридичного статусу унійної церкви, – попри глухий спротив частини віруючих, що симпатизували православної традиції, – відбувається творення нової, унійної, ідентичності.

1. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Ярослав Ісаєвич. — К. : Наук. думка, 1966. — 248 с.
2. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус / Ігор Скочиляс. — Львів, 2010. — XXIV + 832 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. — К. ; Відень, 1921. — 575 с.
4. Архивъ Юго-Западной Россіи. — К., 1904. — Т. 10, ч. 1. — 28+967 с.
5. Гуржій О. І. Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. — К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. — 304 с. — (Україна крізь віки).
6. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia / ed. A. G. Welykuj. — Romae, 1953. — Vol. 1 (1075–1700). — XX+681 p.
7. Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667–1708). Zarys biograficzny / M. Andrusiak. — Lwów : Ś. n., 1934. — 197 s.
8. Бантыш-Каменский Н. Историческое известие об униии / Н. Бантыш-Каменский. — М. : Паломникъ, 2001. — VIII+399 с. — [Репринт. изд.].
9. Шустова Ю. Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586–1788) / Ю. Э. Шустова. — М., 2009. — 648 с.
10. 1596–1996. Берестейська унія: Документи Центрального державного історичного архіву м. Львів. — Львів, 1997. — 16 с.
11. Monumenta Ucrainae historica. — Romae, 1964. — Vol. 4. — XIX+380 p.
12. Величко С. Літопис. Том 2 / Самійло Величко. — К. : Дніпро, 1991. — 642 с.
13. Правда про унію : документи і матеріали. — Львів : Каменярь, 1968. — 422 с.
14. Петрушевич А. Сводная галицко-русская лѣтопись съ 1700 по 1772 годъ / А. Петрушевичъ. — Львовъ : Изъ типографіи Ин-та Ставропигійского, 1887. — 329 с.
15. Антонович В. Очеркъ состоянія православной церкви въ Юго-Западной Россіи по актамъ 1650–1798 гг. / В. Антоновичъ. — К., 1871. — 99 с.

16. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом : нарис історії Української Церкви / Г. Лужницький. — Філадельфія : Провидіння, 1954. — XXIV+724 с.
17. Киричук О. Перехід Львівського Ставропігійського братства під юрисдикцію Св. Апостольського престолу (за архівними матеріалами) / О. Киричук // Берестейська унія (1596–1996) : статті й матеріали. — Львів : Логос, 1996. — С. 92–95.
18. Зубрицький Д. Хроніка Ставропігійського братства / Д. Зубрицький ; пер. з пол. Іван Сварник. — Львів : Априорі, 2011. — 404+4 с.
19. Гербильський Г. Ю. Петро Перший в Західній Україні (1706–1707 рр.) / Г. Ю. Гербильський. — Львів : Вільна Україна, 1948. — 96 с.
20. Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorussiae spectantia. — Romae, 1953. — Vol. 2 : 1667–1710. — XI+335 p.
21. Monumenta Ucrainae historica. — Romae, 1968. — Vol. 5. — XX+434 p.
22. Національний музей ім. Андрея Шептицького, м. Львів (далі – НМЛ). — Ркл-59. — Арк. 67.
23. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі –ЦДІАУ, м. Львів. — Ф. 129, оп. 1, спр. 784.
24. ЦДІАУ, м. Львів. — Ф. 129, оп. 1, спр. 786.
25. Архивъ Юго-Западной Россіи. — К., 1904. — Т. 12, ч. 1.— 123+748 с.
26. НМЛ. — Ркл-210. — Арк. 39.
27. ЦДІАУ, м. Львів. — Ф. 684, оп. 1, спр. 2039.
28. Likowski E. Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku / E. Likowski. — Poznań, 1880. — Cz. 1–2.— XVI+495 s.
29. Беднов В. А. Православная церковь в Польше и Литве (по Volumina Legum) / В. А. Беднов. — Мн. : Лучи Софии, 2002. — 432 с.
30. Провінційний Синод у Замості 1720 р. Б.: Постанови. — Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. — 304 с.
31. Онищук І. Замойський синод 1720 р. / І. Онищук. — Івано-Франківськ, 2014. — 274 с.
32. Федорів Ю. Замойський синод 1720 р. / Ю. Федорів. — Рим : Б. в., 1971. — 72 с.
33. Суттнер Э. Христианство Востока и Запада. В поисках зримого проявления единства / Э. Суттнер. — М., 2004. — 318 с.